

اخلاق حرفه‌ای در متون اسلامی

چکیده

اخلاق حرفه‌ای از بحث‌های قدیمی مسلمانان است و به معنی آشنایی، درک و به کارگرفتن اصول اخلاقی در ابعاد مختلف شغل و حرفه توسط شاغل است.

این مبحث، که در گفتار و کردار بزرگان دین از صدر اسلام مطرح بوده و در منابع معتبر اسلامی موجود است، مدت‌هاست که از سوی علمای اخلاق اسلامی آن گونه که شایسته است مورد توجه ویژه قرار نگرفته است؛ در حالی که اوضاع حرفه‌ای عالم در شرائط فعلی، نسبت به هر زمان دیگر، به آن بیشتر نیاز دارد. مبحث اخلاق حرفه‌ای می‌تواند، علاوه بر بهبود بسترهای اقتصادی و شغلی، زمینه‌ساز حل مشکل بسیاری از معضلات اجتماعی، سیاسی، تربیتی و فرهنگی جوامع انسانی باشد.

اخیراً و به خصوص به دنبال معضلاتی که از آغاز قرن بیستم در مشاغل و حرف به وجود آمده است، نظیر رضایت نداشتن مشتریان و مخاطبان، ضرورت ارتقای انگیزه کارکنان، جذب نیروهای توانمند، جذب منابع مالی، توان رقابتی، آرامش و آسایش روحی و روانی کارکنان و...، عالمان اقتصادی و مدیران سیاسی، اقتصادی و اجتماعی بر آن شده‌اند تا از امکانات انسانی ویژه‌ای چون اخلاق و وجدان اخلاقی، به مثابه ابزاری مؤثر در جهت پیشرفت مادی و معنوی بسترهای شغلی بهره‌گیرند.

بسیاری از مراکز علمی دنیا کم و بیش به این موضوع پرداخته و کارهای اساسی و مناسبی را انجام داده‌اند یا در حال انجام آن‌اند و به نتایج قابل قبولی نیز دست یافته‌اند. هدف از مقاله حاضر معرفی پیشینه اجمالی اخلاق حرفه‌ای در متون اسلامی است.

مقدمه

از بین کارهای انسان، مواردی هست که قابل ستایش و تحسین‌اند و مواردی هم وجود دارد که حالت عادی و روزمره دارند، یعنی توقع سپاس و ستایشی از آن‌ها نیست. اموری نظیر ایشار، عفو، گذشت، ترحم به حیوانات و موارد مشابه آن‌ها، افعال اخلاقی ست و کارهایی نظیر غذا خوردن، حرکت کردن و امثالهم افعال طبیعی نامیده می‌شوند (فلسفه اخلاق، صدر، ۱۳۷۸). همچنین به این موارد می‌توان انجام منظم و به موقع وظیفه در محیط کار، رعایت حقوق مشتریان و... را اضافه نمود.

اخلاق دارای تقسیمات مختلفی ست و گاه به واسطه مبدأ، گاه به واسطه منتهی و هدف، گاه به لحاظ روش و گاه بر مبنای کاربردی که با مقتضیات اجتماعی تناسب دارد، تقسیم می‌شود. اخلاق حرفه‌ای یکی از خروجی‌های این تقسیم است.

اخلاق حرفه‌ای به چگونه عمل کردن ارزشمند شاغل در فرایند شغل و حرفه می‌پردازد. اخلاق حرفه‌ای دارای معیارهای اخلاقی متفاوتی است و در راستای مبانی خود، تناسب با ماهیت، وظیفه، مأموریت و اثرگذاری اجتماعی سازمان تعیین می‌شود. معیارهای اخلاقی، اصول مشترک ارزش‌ها و صلاحیت‌هایی را مشخص می‌کنند که اعضای یک سازمان را به هم پیوند می‌دهد. در واقع معیارهای اخلاقی چارچوبی برای ارزش‌ها، اصول، مسئولیت‌ها و حقوق سازمانی ارائه می‌دهد. معیارهای اخلاقی مانند نقشه راهنما به اعضای یک سازمان کمک می‌کنند تا نقش‌های خود را به روشنی و وضوح کامل ایفا نمایند.

کلیدواژه‌ها:

اخلاق حرفه‌ای،
اخلاق کاربردی،
فتوت‌نامه،
اندرنامه

مبحث اخلاق

حرفه‌ای می‌تواند،

علاوه بر بهبود

بسترهای اقتصادی

وشغلی، زمینه‌ساز

حل مشکل

بسیاری از معضلات

اجتماعی، سیاسی،

تربیتی و فرهنگی

جوامع انسانی باشد

تعریف اخلاق حرفه‌ای

اخلاق بر وزن افعال کمله‌ای عربی و جمع واژه «خُلُق» است. «خُلُق» به ویژگی‌های نفسی انسان گفته می‌شود.

حرفه معمولاً به کاری گفته می‌شود که به آن دستمزد تعلق می‌گیرد. البته «حرفه» دارای معانی و دریافت‌های مختلفی است که ناشی از دیدگاه‌های فاقد وحدت زیرساختی است، به گونه‌ای که گاهی معانی اصلاحات حرفه، تجارت و کار با هم خلط می‌شوند.

فراوانی تعریف و برداشت‌های متفاوت از اخلاق و حرفه، گستردگی، پراکندگی، استنباط‌های متنوع و تا حدودی ناهماهنگی تعریف اخلاق حرفه‌ای را در پی داشته است.

اخلاق حرفه‌ای به‌طور کلی به رعایت موازین اخلاقی مرتبط با مجموعه مسائل پیرامون حرفه می‌پردازد. همچنین اخلاق حرفه‌ای حوزه‌ای میان‌رشته‌ای است که مطالعه درباره آن به کمک اندیشمندان و متفکران حوزه‌های مختلف علوم میسر است.

در تعریف اخلاق حرفه‌ای گفته‌اند: اخلاق حرفه‌ای، به منزله شاخه‌ای از دانش اخلاق به بررسی تکالیف اخلاقی در یک حرفه و مسائل اخلاقی آن می‌پردازد و در تعریف حرفه، آن را فعالیت معینی می‌دانند که موجب هدایت فرد به موقعیت تعیین شده همراه با اخلاق خاص است (قراملکی، ص ۱۳۷).

پیشینه بحث

مباحث، موضوعات و قلمرو اخلاق حرفه‌ای از بحث‌های قدیمی است که در حوزه دین و به ویژه در دین اسلام و در گفتار و کردار رسول اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) در موارد گوناگونی آمده است و می‌توان ادعا نمود که بخشی از قلمرو مباحث

و علوم دینی، اصل مأموریت اخلاق حرفه‌ای را هدف داشته است. علاوه بر آن، کتب متعددی در موضوعات و زمینه‌های مختلف اخلاق حرفه‌ای نوشته شده است که بعضی از آن‌ها موجود است و بعضی موجود نیست و فقط نامی از آن‌ها در کتاب‌های دیگر برده شده است.

به اجمال می‌توان گفت اخلاق حرفه‌ای در متون اسلامی در سه حوزه اخلاق آموزش و پرورش، اخلاق نظام حکومتی و اخلاق پزشکی بیشتر به چشم می‌خورد. هر چند در سایر حوزه‌ها نیز به آن توجه شده است، همچنین این مطالب به اشکال مختلف در نوشته‌های پیشینیان آمده است. گاه به صورت کتاب با عنوان مشخص حوزه اخلاقی ذیربط، مثل کتاب ذم اخلاق الکتاب، ابوعثمان عمروبن بحر جاحظ (م ۲۵۵ ق) که در خصوص اخلاق حرفه‌ای نویسندگان است و گاه در قالب جزئی از یک کتاب فلسفی، اصولی، فقهی، تفسیری و... مثل مطالب اخلاقی که در کتاب وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه محمد بن حسن حر عاملی است. بعضی مواقع نیز در آیین‌نامه‌های اخلاقی، نظیر فتوت‌نامه‌ها و اندرزنامه‌ها نظیر فتوت‌نامه آهنگران یا پندنامه ابومنصور ماتریدی سمرقندی (۳۳۳ ق) آمده است.

اینک در این خصوص به نمونه‌هایی از منابعی که در اخلاق آموزش و پرورش از قرن دوم هجری تاکنون پدید آمده‌اند اشاره می‌شود (معرفی مشروح این منابع نیاز به بحث مفصلی دارد):

۱. الأدب الوجیز للولد الصغیر، عبدالله بن المقفع (م ۱۴۵ ق)
۲. العالم و المتعلم، نعمان بن ثابت ابوحنیفه (م ۱۵۰ ق)
۳. البیان و التبیین، ابوعثمان عمروبن بحر جاحظ (م ۲۵۵ ق)
۴. ذم اخلاق الکتاب، ابوعثمان عمروبن بحر

**معیارهای اخلاقی
مانند نقشه راهنما به
اعضای یک سازمان
کمک می‌کنند تا
نقش‌های خود را
به روشنی و وضوح
کامل ایفانمایند**

جاحظ

در زمینه اخلاق نظام حکومتی منابع فراوانی وجود دارد که به نمونه‌هایی از آن‌ها اشاره می‌شود:

۱. فی نصيحة ولي العهد، عبدالحميد الكاتب (م ۱۳۲ ق)

۲. سير الملوك، ابن المقفع (م ۱۴۲ ق)

۳. التاج في اخلاق الملوك، ابوعثمان عمرو بن بحر جاحظ (م ۲۵۵ ق)

۴. سلوك المالك في تدبير الممالك، ابوالعباس احمد بن محمد بن ابی ربيع (م ۲۷۲ ق)

در عرصه اخلاق پزشکی به دلیل مسائل و مشکلات چشم‌گیرتری که این عرصه برای اندیشمندان اخلاقی داشته، آثار و مکتوبات اخلاقی به ابعاد اخلاق حرفه‌ای، به معنای دقیق امروزی، بیشتر پرداخته است. چرا که این آثار، علاوه بر بیان ناهنجاری‌های اخلاقی حاکم بر حرفه پزشکی و روابط پزشک و بیمار، به صورت جزئی‌تری وارد بحث شده و مسائل مبتلابه را مطرح نموده‌اند. از جمله این منابع:

۱. كتاب النوادر الطبية، اثر ابوزکریا یوحنا (یحیی) بن ماسویه (۲۴۳ ق) است که مقالات فلسفی و اخلاقی را در کنار مقالات پزشکی آورده و یکی از قدیمی‌ترین آثار پزشکی است.

۲. ادب الطبيب، اثر اسحاق بن علی الرهاوی (طبيب نیمه دوم قرن سوم)

۳. كامل الصناعة الطبية، اثر علی بن عباس اهوازی ارجانی (م ۳۸۴ ق)

۴. مجمع النوادر مشهور به چهار مقاله اثر نظامی عروضی سمرقندی، قرن ششم

۵. معالم القرية و امور الحسبة، اثر ابن اخوه (م ۷۲۹ ق)

۶. النافع في كيفية تعليم صناعي الطب، اثر

علی بن رضوان مصری (م ۴۶۰ ق)

۷. دعوا لاطباء ابوالحسن المختار بن عبدون بن بطلان (برگرفته از کتاب اخلاق کاربردی).

بحث حقوق اخلاقی حیوانات بر صاحبان آنان و طبقات مختلف جامعه انسانی

از دیگر مباحث اخلاق حرفه‌ای که در منابع اسلامی در طول سنوات گذشته وجود داشته حقوق حیوانات بوده و مسئولیت آن بر عهده صاحبان آن‌ها و کسانی بوده که به طریقی با آن‌ها سر و کار داشته‌اند و تحت عناوینی مانند حقوق حیوان، حقوق الدابة یا حقوق البهائم علی الانسان در منابع و آثار اسلامی دیده می‌شود.

برای مثال، در کتاب وسائل الشيعة الی تحصیل مسائل الشريعة محمد بن حسن حر عاملی و مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل حسین نوری طبرسی بابتی به نام حقوق الدابة المندوبة و الواجبة آمده است یا در کتاب القواعد الکبری عز بن عبدالعزیز بن عبدالسلام، حقوقی کاملاً مترقی از دیدگاه اسلامی برای حیوانات آورده شده است.

ابوبکر محمد بن زکریای رازی، طبیب مشهور نیز، از دانشمندانی است که در باب حقوق بهائم بر انسان بحث کرده است. البته بحث او بیشتر صبغه فلسفی داشته، ذیل عنوان خلاص النفس که از چگونگی رهایی و خلاصی انواع نفوس انسانی و حیوانی بحث می‌کند اما در ضمن به نکاتی در ناشایست بودن رفتار برخی سلاطین و اشراف در شکار بی‌رویه حیوانات و التذاذ از رنج و درد آن‌ها نیز پرداخته است.

اخلاق فتوت و جوانمردی یکی دیگر

از عرصه‌های اخلاق حرفه‌ای مطرح در متون اسلامی است، که گروهی از عارفان مسلمان از خود به جای گذاشته‌اند. این گروه که جذابیت اخلاق عرفانی را نزد توده مردم از یک سو و دشواری و

اخلاق حرفه‌ای
حوزه‌ای
میان رشته‌ای است
که مطالعه درباره
آن به کمک
اندیشمندان و
متفکران حوزه‌های
مختلف علوم میسر
است

باتوجه به جایگاهی که اخلاق حرفه‌ای در دنیا پیدا کرده، لازم است از سوی مسلمانان نیز، که از بنیان‌گذاران آن هستند، توجه ویژه‌ای نسبت به آن به عمل آید

* منابع

۱. جمعی از نویسندگان (محمدتقی اسلامی، محمد عالم‌زاده نوری، مهدی علیزاده)، شناخت اخلاق اسلامی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ سوم، بهار ۱۳۸۹، قم
۲. جمعی از نویسندگان (محمدتقی اسلامی، احمد دبیری، مهدی علیزاده)، اخلاق کاربردی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، پاییز ۱۳۸۶، قم
۳. مطهری، مرتضی، فلسفه اخلاق، صدرا، تهران
۴. قراملکی، احد فرامرزی، اخلاق حرفه‌ای، تهران

دیریابی آثار تخصصی عرفان و تصوف اسلامی را از سوی دیگر مشاهده نمودند، جریانی را با هدف همگانی کردن اخلاق عارفانه و عملیاتی نمودن هر چه بیشتر آن، تحت عنوان «فتیان» به راه انداختند و به این منظور علاوه بر فتوت‌نامه‌های عام به طور اختصاصی به نگارش رساله‌هایی در اخلاق ویژه اصناف و اصحاب حرفه‌های مختلفی همچون شاطران، نمدمالان، خبازان، کرباس بافان، صاحبان سنگ و ترازو، قصابان، سلاخان، حمامیان و سلمانیان پرداختند که می‌تواند نمونه‌ای از پیشینه اخلاق حرفه‌ای مسلمین به‌شمار آید. البته فتیان در کنار این هدف فرهنگی بزرگ که اساس اهداف آنان بود، اهداف سیاسی و اجتماعی نیز داشتند که در یک جمله کمک به در ماندگان و بیچارگان و مبارزه با جابران و ستمگران بوده است.

اندرزنامه‌ها، پندنامه‌ها و دستورالعمل‌های اخلاقی از مواردی است که در متون اسلامی بسیار به چشم می‌خورد و معمولاً در حوزه‌های مرتبط با کار، پیشه و مشاغل، کاربردهای مؤثری داشته‌اند. سنت اندرزنامه‌نویسی در ایران، سابقه‌ای طولانی دارد و بحثی مستقل می‌طلبد. برخی نمونه‌های آن را ادامه دستورالعمل شه‌ریاران ساسانی می‌دانند که در بین مسلمانان با آموزه‌های اسلامی تلفیق شده‌اند. اندرزنامه چند شخصیت برجسته عبارت‌اند از اندرزنامه عنصر المعالی کیکاوس زبیری، خواجه نظام الملک طوسی، امام محمد غزالی، سعدی و خواجه نصیر طوسی. در ادامه به نمونه‌های دیگری اشاره می‌شود:

۱. المحاسن و الاضداد، ابو عثمان عمرو بن بحر جاحظ (۲۵۵ ق)
۲. البخلاء، ابو عثمان عمرو بن بحر جاحظ ۲۵۵ ق
۳. المحاسن و المساوی، شیخ ابراهیم بن

محمد البهق ۳۲۰ ق
۴. پندنامه ماتریدی، ابومنصور ماتریدی
سمرقندی ۳۳۳ ق

جمع‌بندی

موضوع حرفه، شغل، کار و موضوعات مرتبط با آن‌ها از قبیل نیروی انسانی شاغل، محیط کار، ابزار کار و ارزش‌های پیرامونی آن‌ها مثل چگونگی اجرای کار، رعایت حقوق کارگر، نحوه تعامل کارگر و کارفرما و امثالهم در دستورات اسلامی بسیار مورد تأکید قرار گرفته است و در قرآن و احادیث به وضوح مشاهده می‌شود. علاوه بر آن در طول تاریخ، این روند در سایر منابع اسلامی نیز ادامه داشته است ولی در یکی دو قرن اخیر در محافل علمی مسلمانان از شدت و حدت آن کاسته شده و برعکس در سه چهار دهه اخیر این موضوعات تحت عنوان «اخلاق حرفه‌ای» به‌طور جدی در بین اندیشمندان و در دانشگاه‌های دنیا مطرح شده و مقالات، مجلات و رشته‌های خاصی هم در این حوزه در دانشگاه‌ها شکل گرفته و بسیار هم پرجاذبه و پرتطرفدار است. بسیاری از دانشگاه‌ها صاحب کرسی اخلاق حرفه‌ای شده‌اند و همواره از فیلسوفان خواسته می‌شود در کمیته‌های اخلاق حرفه‌ای مشارکت فعال داشته باشند.

با توجه به جایگاهی که اخلاق حرفه‌ای در دنیا پیدا کرده، لازم است از سوی مسلمانان نیز، که از بنیان‌گذاران آن هستند، توجه ویژه‌ای نسبت به آن به عمل آید. هر چند در سال‌های اخیر در این زمینه فعالیت‌های چشمگیری صورت گرفته، لکن به نسبت آهنگ حرکتی که اخلاق حرفه‌ای در محافل علمی دنیا دارد، به توجه و جدیت بیشتری نیاز است.